

republiky a později s přesahem do země „socialistického tábora“, upozornili autoři hned na začátku svého příspěvku na filosofii, v jejímž duchu se nesl tehdejší přístup k rekreaci. Rekreace spolu s cestou a s pobytem v době dovolené – to byla odměna za pracovní výsledky, a proto stát a další organizace „(...) převzaly převážující část nákladů na rekreaci občanů“ (s. 50).

Formy naplňování této filosofie se staly obsahem kapitoly, jejímiž autorkami jsou dvě zkušené historičky Marie Durmanová a Renata Wohlgegemuthová: *Odborové rekreace v československém cestovním ruchu*. Zpočátku panovalo očekávání, že cestovní ruch naváže na vše, co se osvědčilo v předválečném období, a proto také tzv. Dvouletý plán pro léta 1947–1948 počítal s obnovou předchozího stavu a navíc se zkvalitněním profesní přípravy pracovníků v hotelích, restauracích atd. V době, kdy se připravovala tzv. dvouletka, začíná také forma výběrové rekreace pracujících a jejich rodin. Udělení výběrové rekreace bylo projevem odměny za vynikající práci, přihlíželo se i k zdravotnímu a sociálnímu hledisku, ale při samotném pobytu se měl rekreant začlenit co nejvíce do kolektivu. Vedle centrálně řízeného, vázaného cestovního ruchu se na jeho náplni podílely rovněž jednotlivé podniky, a pokud měly vlastní objekty, využívaly je k letní, případně i zimní rekreaci. Významná byla také v letních měsících realizovaná organizace dětských – pionýrských táborů. V souvislosti s podnikovými a závodními rekreacemi uvádí autorky pro rok 1981 účast více než 2,5 milionu účastníků. V menších rozměrech se odbory podílely také na mezinárodních výměnách odborářů, zpočátku též ze západních zemí.

Protože pro cestovní ruch bylo dlouhou dobu rozhodující výhodou spojení s železniční dopravou, ke které se později připojila doprava automobilová, je toto téma připomenuto Janem Rychlíkem v kapitole *Cestovní ruch a vývoj osobní železniční a autobusové dopravy v období socialismu*. Na začátku autor vyvrací obvyklou představu, že uzavření hranic bylo záležitostí únorových událostí v roce 1948. Projevilo se totiž brzy po skončení válečných akcí, protože hospodářské problémy vedly k přidělovému systému a k opatrnému nakládání s devizami. Ministerstvo financí dokonce orientovalo zájemce o rekreaci

do pohraničí místo do ciziny. Zpřísnění výjezdů po roce 1948 bylo obecně platné i pro ostatní „lidově demokratické“ země. Určitá liberalizace se pak v dopravě začala projevovat od druhé poloviny 50. let, plně však až v 60. letech, a to mimo jiné ve snaze zvýšit kulturu cestování. Levnost domácí železniční dopravy byla v kontrastu se zahraničními závaznými tarify, ale dohoda v rámci země „socialistického tábora“ vyřešila i tento problém. V domácích podmínkách ovšem došlo k výraznému posílení autobusové dopravy a tento trend už nebyl zvrácen ani po roce 1989.

Z celkového pohledu objasňuje publikace *Kapitoly z dějin cestovního ruchu* z řady aspektů turismus uplynulého století a zároveň inspiruje k pokračování bádání v tomto směru. Jednotlivé příspěvky navozují další témata hodná zpracování, ať už jde o jen okrajově zmíněné chataření a chalupaření nebo zajímavou historii trampingu a stále jen skromně mapovanou minulost cestovního ruchu v jednotlivých regionech.

Jana Oliveriusová

Juraj Šuch, Jan Horský (ed.): *Narace a (živá) realita*. Praha: Togga, 2012, 112 str.

Sborníky kladou před recenzenty nelehký úkol. V podstatě máme při jejich reflexi dvě krajní možnosti: pokusit se nalézt a zhodnotit jednotící motiv nebo téma všech příspěvků, popřípadě se věnovat jednotlivě každému z nich (případně jen těm, které nějak vyčnívají). První přístup se nabízí zejména u tematicky sevřených a specificky zaměřených sborníků nebo u sborníků natolik rozsáhlých, že nelze zhodnotit přínos každého jednotlivého autora. Druhý přístup je na místě spíše tam, kde jsou příspěvky vzájemně provázány volněji a nabízejí spektrum odlišných úhlů pohledu na obecnější interdisciplinární předmět zájmu.

Problematika narace a narativity je také v případě zaměření na vztah *vyprávění* (jako jazykového útvaru) k *vyprávěnému* (jako „reálnému“ či zapamatovanému předobrazu vyprávění) natolik široká, že ji bezpochyby nelze v rámci jedině publikace uceleně pojednat. Empirické, epistemologické, teoretické, ale též

metodologické souvislosti zkoumání narace a narativů se od 80. let 20. století rychle vymaňují z úzkého rámce literárněvědní naratologie a zasahují prakticky do všech oborů humanitních a společenských věd, nejvýrazněji zřejmě do psychologie, historiografie, sociologie a antropologie. V návaznosti na tzv. lingvistický a později i narativní „obrat“ společenských věd dochází nejpozději od poloviny 90. let k formování narativního paradigmatu, jež lze nahlížet rovněž v kontextu rostoucího zájmu o problematiku kolektivní paměti. Recenzovaná publikace do jisté míry odráží bytostnou mezioborovost tématu: v osmi příspěvcích je zastoupena (česká i slovenská) historiografie, filosofie, literární věda, historická antropologie, sociologie a biologie.

Ačkoli sborník vznikl v editorství Juraje Šucha a Jana Horského jako společné dílo autorů zastupujících řadu různých oborů, načrtnut je poměrně monolitický obraz vztahu narace a reality: jedná se totiž o pohled výsostně teoretický a převážně historiografický. Ve většině příspěvků najdeme často mezi citovanou literaturou autory jako Hayden White, Frank Ankersmit, Paul Ricoeur nebo Paul Veyne: badatele, kteří v poslední čtvrtině 20. století nejvíce přispěli k diskusi o povaze dějepisectví a historické vědy, k „narrativistické kritice“ historického bádání a k formulaci problému (ne)možnosti rozlišení mezi faktuálním (historickým) a fikčním (beletristickým) narativem. Z rámce kritických reflexí, interpretací, zhodnocení a konfrontací uvedených autorů, respektive jejich následovníků vystupují zejména příspěvky Jiřího Šubrt, Kamila Činátla a Antona Markoše, jejichž bibliografická základna i tematická orientace se od zbytku knihy výrazněji odlišuje. Díky tomu tak nyní mohou usilovat o nalezení střední cesty mezi shora nastíněnými krajními přístupy k recenzování sborníků – na pozadí sdílených témat a motivů (v textech Jana Horského, Ivana Jančoviče, Juraje Šucha, Romana Pazderského a Jany Kováčové) se pokusím přiblížit a pojednat příspěvky zbývajících tří autorů.

Na omezené ploše recenze není možné podrobněji představit základní teze tzv. „narrativistické kritiky“ historiografie – ostatně, jak píše ve svém příspěvku Roman Pazderský, samotné řazení různorodé skupiny autorů pod hlavičku „narrativistických kritiků“ je velmi

zjednodušující. Omezím se zde jen na konstatování, že základním východiskem této kritiky je nahlédnutí historikovy práce jako literární činnosti svého druhu – se vším, co to obnáší. Historik se (i nevědomě) řídí ve své práci žánrovými a literárními konvencemi a strukturuje své bádání a na něj navazující texty prostřednictvím sociálně sdílených narativních šablon, tj. zejména postupů konstrukce zápletky nebo užívání tropů (tak např. Hayden White ve své *Metahistorii*, nedávno vydané i česky, rozlišuje práce historiků mimo jiné s ohledem na *metaforu*, *metonymii*, *synekdochu* a *ironii*). Nikoli náhodou se „narrativistická kritika“ dějepisectví objevuje v době, kdy do evropského diskurzu vstoupil poststrukturalismus a postmodernismus – jejím významným zdrojem je rovněž klasický Barthesův text *Diskurz historie* z roku 1967. Historiografii je proto třeba „dekonstruovat“, poukazovat i na nevědomá a nereflékovaná východiska historiků a jejich vliv na snahu o dosahování objektivních vědeckých poznatků.

Není velkým překvapením, že tato fundamentální a radikální epistemologická kritika dějepisectví záhy vyvolala rozsáhlou vlnu diskusí a kontroverzí – nezřídka živěnou spíše emocemi nežli racionální argumentací –, jejíž ozvěny se nesou vědeckou obcí dodnes. I na základě textů obsažených v recenzovaném sborníku si však troufám konstatovat, že nejsilnější vlna rozbrojů již opadla a mezi znesvářenými stranami došlo k jakémusi smíření. Jak píše Georg G. Iggers, historici již přijali fakt, že „realita není jazykem a diskurzem pouze zprostředkována, nýbrž je jimi také podstatným způsobem vytvářena“ (*Dějepisectví ve 20. století*, Nakl. Lidových novin, 2002, s. 124), přesto však historie nadále usiluje o zachycení minulosti v její skutečnosti, jakkoli jsou historici obezřetnější vůči diskurzivním a ideologickým vlivům na svá teoretická východiska i metodologické postupy.

Za obdobným hledáním střední cesty se v úvodním příspěvku sborníku vydává Jan Horský, který zde přesvědčivě obhajuje tezi, že v kontextu historiografie není třeba nahlížet teorie (produkující typologie) a narace (produkující zápletky) jako ostře vymezené protiklady, ale spíše coby „póly, na škále mezi nimiž se nejčastěji pohybujeme“ (s. 27). Poukazuje

také – v návaznosti na svou knihu *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním* z roku 2009 – na skutečnost, že přes svou rétorickou přesvědčivost je narativistická kritika adekvátní pouze vůči dějepiscectví s holistickými ambicemi, pokoušejícímu se pojednat „minulost“ v její celistvosti. V rámci historické vědy, která postupuje analyticky, formuluje teorie a zkoumá určité strukturální entity (Horský uvádí příklad „rodiny“ nebo „magických praktik“), se narativistická kritika spíše míjí účinkem.

Trojice badatelů z banskobystrické Univerzity Mateja Bela – Ivan Jančovič, Juraj Šuch a Jana Kováčová – se ve svých samostatných textech věnuje konkrétním aspektům historické narace a narativity. Jančovič se na příkladu utváření zápletky a narativních transformací zabývá možnostmi stanovení hranice mezi fikčním a historickým narativem; Šuch poukazuje na velmi důležitou dimenzi historických narací, kterou je rovina recepce a interpretace na straně čtenáře (což lze vnímat jako paralelu k Ricoeurově koncepci trojí *mimésis*); Kováčová v přehledové stati o narativním sjednocování (tj. sjednocení popisů, rysů a aspektů do jednotného narativního celku) dospívá nejen k věčné otázce po vzájemném vztahu reality a fikce, ale okrajově se dotýká také důležité problematiky metafory. Zde bych se rád na okamžik pozastavil: již podle mladého Nietzscheho je pravda, k níž lidé (včetně vědců) tolik tíhnou, „pohyblivé vojsko metafor, metonymií, antropomorfismů, zkrátka lidských relací, které – poeticky a rétoricky vystupňovány – byly přeneseny, vyzdobeny a které po dlouhém užívání připadají lidu pevně, kanonické a závazné: pravdy jsou iluze, o nichž člověk zapomněl, že jimi jsou, metafory, jež se opotřebovaly a pozbyly smyslové síly...“ (*O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, Praha: OIKOYMENH, 2010, s. 14). Právě otázku *metafory* a metaforického myšlení (pojatého v širším kontextu jako specifický rys lidského vnímání světa, jak toto téma rozvíjejí George Lakoff a Mark Johnson v knize *Metafory, kterými žijeme* z roku 1980) považují za problém, jehož význam v rámci společenských a humanitních věd není dosud dostatečně reflektován. *Metafora* spolu s otázkou *žánrů* a jejich vlivu na utváření a strukturu historické narace patří k implicitním tématům, které probleskují hned

v několika příspěvcích sborníku, většinou však soustředěně neprozkoumány.

Právě poukazem k metafoře končí také příspěvek k reflexi narativistické kritiky dějepiscectví od Romana Pazderského, který považuje Ricoeurův „důraz na *analogický* a *metaforický* rozměr historikovy práce“ za legitimní krok k „nalezení potřebného modu vivendi mezi narativismem a historickou vědou“ (s. 75, důraz v orig.). Historii na základě prací již zmíněného Paula Ricoeura, ale třeba též Paula Veyna, Rogera Chartiera a Michela de Certeau, charakterizuje Pazderský jako „imaginativní vyprávění o pravdivých věcech“ (s. 74), což je problematické nejenom proto, že historie produkuje v obrazech minulosti „subjektivní konstrukty“, nýbrž také s ohledem na problematiku *pravdivosti* jako takové. Otázku po *povaze pravdy* jistě můžeme přenechat analytickým filosofům, nicméně to, že každý typ narace má vlastní „režim pravdy“, považuji za klíčový fakt.

Text Kamila Činátla je svými východisky blízko příspěvkům již zmíněných autorů, vyzněním a cílem se však významně odlišuje. Činátl se totiž v prostoru sporů o metodu či teorii v kontextu historického bádání soustředí nejen na stylistiku a praxi historického psaní, ale také na didaktiku školního dějepisu. V obou těchto rámcích mohou historici podle jeho soudu „produktivně využít“ narativismus, s nímž si obvykle spíše nevědí rady, pokud jej rovnou *a priori* nezatracují. Užitečnost narativismu v prvním případě spočívá v tom, že historik, vědom si literární dimenze své práce, může cíleně rozvíjet vlastní narativní dovednosti a styl psaní o minulosti ve formě „srozumitelných příběhů“. Ve druhém případě pak Činátl zdůrazňuje kognitivní a didaktický potenciál vyprávění v souvislosti se Stradlingovým konceptem multiperspektivity, a konstatuje, že v českém prostředí bohužel dosud chybí „metodologicky promyšlené koncepty paměti a historického vědomí“, jež by byly pedagogům k dispozici pro začlenění do jejich výukových postupů a s jejichž pomocí by se učitelé měli určitým způsobem vypořádat s důležitým tématem „identitotvorné role kolektivního vzpomínání“ (s. 97). V tomto jsem s Činátlem zcela zajedno – rozvoj kritického myšlení studentů v dekonstrukci, nebo snad alespoň korekci zdánlivě nezpochybnitelných

historických „pravd“ prostřednictvím subjektivních příběhů a kolektivní paměti je pro orientaci v současném světě a společnosti velmi důležitou dovedností.

Rovněž Jiří Šubrt ve svém sociologicky orientovaném textu problematizuje historické obrazy minulosti a jejich neměnnost tvrzením, že „historický výklad v sobě vždy – často implicitně – zahrnuje aspekt vztahu mezi minulostí, kterou se autor snaží vylíčit, a současností, v níž žije“ (s. 31). Připomíná, že každá narace je nevyhnutelně zasazena do časového a prostorového rámce, jejichž konceptualizace ovlivňuje význam i smysl vyprávěné „skutečnosti“. Svůj příspěvek pak Šubrt přednostně věnuje problematice času, kterou se zabývá již od 90. let (připomeňme knihy *Problém času v sociologické teorii* z roku 2000, respektive *Čas a společnost* z roku 2003). Představuje různá pojetí „časových rámců“ historické narativy prizmatem historie (Fernand Braudel), filosofie (Jan Sokol) a sociologické teorie (Immanuel Wallerstein, Patrick Baert, Anthony Giddens). „U řady historických pojednání představují uvedené rámce cosi zamlčeného a ne zcela zřetelně uvědomovaného,“ uzavírá Šubrt na str. 40 svou studii s tím, že jedním z cílů narativní analýzy se může stát právě dekonstrukce těchto skrytých předpokladů. Dovolím si dodat, že právě ve zkoumání různých *žánrů narace*, rovněž tak tropologie a postupů utváření syžetu (či zápletky) – nejen v samotných narativních textových útvarech, ale i v nevědomé pre-figuraci reality ze strany badatele –, se nabízí vhodný nástroj pro analýzu různých časo-prostorových rámců a šablon, jimiž jsou zkoumané fenomény nahlíženy a opatřovány smyslem.

Poslední strany sborníku patří příspěvku Antona Markoše, jenž pronikavým způsobem nahlíží biologické (evolucionistické) teorie jako narace *sui generis*. Metafora (respektive analogie) se zde explicitně a vědomě stává heuristickým nástrojem – Markoš píše, že ve snaze o „postihnoutí evoluce ‚zevnitř‘, z ‚pohledu‘ samotných živých bytostí (...) nelze postupovat jinak než skrze analogie – v našem případě analogie s utvářením lidských společenství – kulturních, jazykových, náboženských apod.“ (str. 102). Jasně zde podle Maxe Blacka vyvstávají prvky *interakční teorie metafor*, která zdůrazňuje

obousměrné působení metafor: tak například klasickou metaforou „společnost je organismus“ proměňujeme nejen své porozumění povaze *společnosti*, ale zpětně i své porozumění *organismu*. Jinými slovy, vzájemným srovnáním se dostávají do nového světla *obě* složky metafor, což je právě jádrem Markošova přístupu: klasickou (a zřejmě již překonanou) sociologickou metaforou *společnosti jako organismu* či (aktuálněji) *společenské dynamiky jako přírodního výběru* obrací naruby a přírodovědné schéma evoluce nově nahlíží s využitím společenskovedních nástrojů. Výsledky tohoto inovativního pohledu bezpochyby stojí za pozornost.

Na závěrečných řádcích recenze se pokusím o několik shrnujících poznámek. Především se domnívám, že název sborníku by mohl (například prostřednictvím podtitulu) přesněji vystihovat celkové zaměření jednotlivých textů, které – jak jsme viděli výše – je poměrně jednotné. Problematika „narace a (živé) reality“ má totiž ve vědách o člověku a společnosti velmi široké konotace, jež útlý sborník jistě nemůže obsáhnout – a připomeňme, že to ani není jeho ambicí. Tematika narativity je tak zde pojednána téměř výhradně z „holistické“ či „kolektivistické“ perspektivy a jen výjimečně se objevuje ohled na narace jednotlivců: individualizující zaměření interpretativní nebo biografické sociologie, narativní psychologie či orální historie, ale chybí také prizma dalších oborů, v jejichž rámci se narativní paradigma na konci 20. století rozvíjelo, ať už se jedná o kognitivní vědu, antropologii, jazykovědu nebo analytickou filosofii. Rovněž v rámci české literární vědy se o „psaní historie“ intenzivně uvažuje, jak dokládá mimo jiné kolektivní monografie *O psaní dějin*, uspořádaná Kateřinou Bláhovou a Ondřejem Sládkem roku 2007 pro nakladatelství Academia.

Předchozí odstavec není třeba chápat jako kritiku, nýbrž má spíše naznačit další možné směry teoretických úvah i empirického bádání. Vzhledem ke své časové a prostorové všudypřítomnosti se může narace a narativita stát předmětem výzkumu ve všech humanitních a společenských vědách, ale – jak dokládá příspěvek Antona Markoše – také v oborech, kde bychom to očekávali méně. Myslím, že právě široce pojatá tematika *vyprávění* může posloužit jako jeden z potřebných

tematických průsečíků různých disciplín, které se často zabývají zkoumáním vzájemně provázaných otázek z blízkých epistemologických a metodologických pozic, leč nezřídka za poměrně nízké vzájemné mezioborové informovanosti. Interdisciplinární tendence a aspirace, k nimž se hlásí editoři sborníku *Narace a (živá) realita*, proto považují jednoznačně za krok správným směrem a výslednou publikaci v jejím celku za vyvážený a přínosný příspěvek k diskusím o rozmanitých aspektech narace a narativity v široce pojaté historiografii a filosofii dějin.

Jakub Mlynář

Martin Vávra, Radek Tichý: *Náboženství z jiného úhlu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, 144 str.

Náboženství z jiného úhlu je útlou knihou vydanou v roce 2012 Centrem pro studium demokracie a kultury. Jde o zajímavou publikaci snažící se kombinovat data aktuálních, především kvantitativních šetření s přehledem soudobé teorie z oblasti sociologie náboženství. Autoři knihy, Martin Vávra a Radek Tichý, však již v úvodu explicitně odmítají zastřešit svou stať jednotnou teoretickou perspektivou, a proto zůstává kniha roztržena do kapitol, které jsou rámovány konkrétními otázkami, jež se vztahují k problematice náboženství a k aktuálnímu dění na české náboženské scéně. V knize se dále objevují tři krátká intermezza, jejichž povaha se blíží spíše stručným případovým studiím. Publikace je tak vedena skrze velmi rozličné tematické okruhy, od metodologie měření počtu věřících po problematiku pohřbívání a konce života. V následujících odstavcích se budu stručně věnovat obsahu jednotlivých kapitol.

Jak již bylo zmíněno, první část publikace se vztahuje k problematice měření počtu věřících. Podle autorů se rozpor panující mezi zastánci sekularizačních a sakralizačních teorií promítá i do oblasti metodologie, a to takovým způsobem, že pozice sekularizace jsou obvykle spjaté s pozitivistickou kvantitativní metodologií, zatímco pozice sakralismu zase s kvalitativní metodologií reflektující tzv. kulturní obrat

v sociologii. Tento spor však není rozřešitelný nalezením toho „lepšího“ přístupu. Badatelé by měli spíše postupovat cestou konfrontace různých zdrojů dat a pracovat s poznatky integrujícím způsobem. V knize se přesto setkáme s převahou kvantitativních dat, která jsou však zpracována s vědomím jejich limitací.

Náboženství podle autorů představuje důležitý zdroj hodnot a významů ve společnosti. Zároveň bývá také spojováno s hledáním bezpečí a jistoty, což by mělo souviset i s označováním nepřátel, kteří toto bezpečí ohrožují. V této praxi by měl spočívat potenciál religiozity narušovat toleranci a polarizovat sociální skupiny. Sama tolerance přitom představuje velmi široké téma a dá se vymezit mnoha různými způsoby. Autoři recenzované publikace v tomto případě zohledňují několik možných verzí, včetně kupříkladu též tolerance postmoderní, která je jimi reflektována jako pasivní a ne nepodobná ignoraci. Rozlišují také mezi náboženskou tolerancí a náboženskou snášenlivostí, jež bere v úvahu i etnicitu vyznavačů. V analýze vztahu náboženství a tolerance se však dosud potvrdila pouze jedna hypotéza – totiž že zastánci tradiční religiozity jsou méně tolerantní k překračování sociálních norem, zvláště pokud se jedná o takové, které jsou v souladu s tradiční křesťanskou morálkou. Naopak se nepotvrdilo, že by zastánci tradiční religiozity byli méně tolerantní k jiným náboženstvím a odlišným názorům obecně.

Další části knihy se zaměřují na následující řadu otázek: Jakým způsobem se rodičům daří přenášet náboženství na své děti? Mají věřící více důvěry? Jsou věřící šťastnější? Souvisí klesající počet pohřbů doprovázených obřadem s ústupem náboženství? Je stoupající podíl kremací bez obřadu způsoben sekularizací? Po uvedení stručných teoretických východisek v každé kapitole se pak autoři snaží pomocí analýzy a interpretace dat již provedených šetření, doplněných o některá vlastní zjištění, tyto otázky zodpovědět. V tomto procesu však bohužel většinou zůstávají na úrovních deskripce a explorační. Knize chybí do hloubky jdoucí vysvětlení daných jevů, které by těsněji integrovalo analyzovaná empirická data s obecnější teorií.

Závěry, k nimž autoři v jednotlivých kapitolách docházejí, tak mají většinou povahu tvrzení